Останній день перед Різдвом минув. Зимова, ясна ніч настала. Глянули зірки. Місяць велично виплив на небо посвітити добрим людям та всьому світові, щоб усім було весело колядувати й славити Христа[26]. Морозило дужче, як зранку: але зате так було тихо, що рипіння морозу під чоботом чути було за півверсти. Ще ні одна юрба парубків не з'являлась під вікнами хат; тільки місяць зазирав до них крадькома, ніби викликаючи дівчат, що прибиралися та чепурилися, хутчій вибігати на рипучий сніг. Аж ось з димаря одної хати клубами посунув дим і пішов хмарою по небу, і разом з димом вилетіла відьма верхи на мітлі.

Якби в той час проїздив сорочинський засідатель тройкою обивательських коней, у шапці зі смушковою околичкою, зробленій на зразок уланський[27], в синьому кожусі, підбитому чорним смушком, з диявольськи заплетеним натаєм, що ним має він звичку підганяти свого фурмана, то він, певно, примітив би її, бо ж від сорочинського засідателя жодна відьма на світі не сховається. Він знає точно, скільки в якої баби свиня приводить поросят і скільки в скрині лежить полотна і що саме зі своєї одежини й добра заставить добрий чоловік у неділю в шинку. Але сорочинський засідатель не проїздив, та й яке йому діло до чужих, у нього своя волость. А відьма тимчасом знялася так високо, що тільки чорною цяткою миготіла вгорі. Та де тільки з'являлася цятка, там зорі одна по одній зникали на небі. Незабаром відьма назбирала їх повний рукав. Три чи чотири ще блищали. Раптом, з іншого боку, з'явилася друга цяточка, побільшала, почала розтягатись і вже то була не цяточка. Короткозорий, хоч би він наклав на ніс, замість окулярів, колеса з комісарової брички, і тоді не розпізнав би, що воно таке. Спереду достоту німець[28]: вузенька мордочка, яка безнастанно вертілася на всі боки та нюхала все, що тільки траплялося, закінчувалась, як і в наших свиней, кругленьким п'ятачком; ніжки були такі тоненькі, що коли б такі мав яреськівський голова, то він поламав би їх за першим козачком. А зате ззаду був він точнісінько губернський стряпчий[29] в мундирі, бо в нього теліпався хвіст, такий гострий та довгий, як теперішні мундирні фалди; хіба тільки по цапиній бороді під

мордою, по невеличких ріжках, які стирчали на голові, та що увесь був не біліший од сажотруса, можна було догадатися, що то не німець і не губернський стряпчии, а просто чорт, якому останню ніч залишилося вештатись по білому світу та під'юджувати на гріхи добрих людей. Завтра ж, тільки-но вдарять перші дзвони до утрені[30], побіжить він, не оглядаючись, підібгавши хвоста, до свого барлога.

Тимчасом чорт підкрадався потихеньку до місяця і вже простягнув був руку, щоб схопити його; та враз смикнув її назад, ніби обпікшись, посмоктав пальці, подригав ногою й забіг з другого боку, і знову відскочив та відсмикнув руку. Але ж, незважаючи на невдачі, хитрий чорт не покинув своїх витівок. Підбігши, раптом схопив він обома руками місяць, кривляючись та дмухаючи, перекидав його з руки в руку як мужик, що дістав голими руками жарину для своєї люльки; нарешті поквапно сховав до кишені, і, начебто нічого й не було, побіг далі.

У Диканьці ніхто не чув, як чорт украв місяця. Щоправда, волосний писар, виходячи рачки з шинку, бачив, як місяць, не знати чого, танцював на небі, і запевняв, божачись, у тому все село: та миряни хитали головами й навіть підіймали його на сміх. Та яка ж була причина зважитися чортові на таке беззаконне діло? А ось яка: він знав, що багатого козака Чуба запросив дяк до себе на кутю, де будуть: голова; приїжджий з архієрейської півчої[31] дяків родич, у синьому сюртуці, що брав якнайнижчого баса: козак Свербигуз і ще дехто. Де, крім куті, буде варенуха, перегнана на шафран горілка та багато всякої страви. А тимчасом його дочка, красуня на все село, зостанеться дома, а до дочки напевне прийде коваль, силач і хлопець хоч куди, що був чортові осоружніший, ніж проповіді отця Кіндрата. На дозвіллі коваль малював і вславився як найкращий живописець на всю околицю. Сам сотник Л…ко, що був ще тоді живий-здоровий, закликав його навмисно до Полтави пофарбувати дерев'яний паркан коло свого дому.

Всі миски, з яких диканські козаки сьорбали борщ, були розмальовані ковалем. Коваль був богобоязлива людина й малював часто образи святих, і тепер ще можна знайти в Т… церкві його

євангеліста Луку. Але тріумфом його майстерності була одна картина, намальована на церковній стіні у правому притворі, на якій зобразив він святого Петра в день страшного суду з ключами в руках, як той виганяв з пекла нечисту силу; переляканий чорт кидався на всі боки, передчуваючи свою погибель, а замкнені колись грішники били й ганяли його батогами, поліняками і всім, що під руку трапилось. У той час, як майстер працював над цією картиною й малював її на великій дерев'яній дошці, чорт з усієї сили намагався перешкоджати йому; штовхав невидимо під руку, хапав із горна в кузні попіл і обсипав ним картину; та, незважаючи на все, роботу було закінчено, дошку внесено до церкви і вправлено у стіну в притворі, і з того часу чорт заприсятся мститися ковалеві.

Одну тільки ніч залишалося йому блукати по білому світу; але й цієї ночі він шукав способу зігнати на ковалеві свою злість. І для цього наважився вкрасти місяць, сподіваючись, що старий Чуб ледачий та вайлуватий, а до дяка від хати не так вже й близько: дорога йшла поза селом, повз вітряки, повз кладовище, обминаючи яр. Ще місячної ночі варенуха та горілка, настояна на шафрані, могли б заманити Чуба. Але в таку темряву навряд чи вдалося б кому стягти його з печі та викликати з хати. А коваль, що здавна не ладнав з ним, при ньому нізащо не наважиться прийти до дочки, дарма, що дужий.

Отаким чином, як тільки чорт сховав у кишеню свою місяць, враз по всьому світі зробилося так темно, що не кожен би знайшов дорогу до шинку, не тільки до дяка. Відьма, опинившись раптом у темряві, скрикнула. Тут чорт, підкотившись до неї бісиком, підхопив її під руку й заходився нашіптувати на ухо те саме, що звичайно нашіптують усій жіночій породі. Дивно ведеться в нас на світі! Все, що тільки живе на ньому, все намагається переймати та перекривляти одне одного. Перше бувало в Миргороді один тільки суддя та городничий ходили взимку у критих сукном кожухах, а все дрібне чиновництво носило кожухи некриті. А тепер і засідатель, і підкоморій одсмалили собі нові шуби з решетилівського смушку, сукном криті. Канцелярист та волосний писар позаторік набрали синьої китайки по шість гривень за аршин. Паламар

зробив собі на літо китайчані шаровари та жилетку з смугастого гарусу[32]. Одно слово, все пнеться в люди! Коли ці люди зречуться суєтності! Можна побитись об заклад, що багатьом видасться дивним бачити чорта, який пустився й собі туди ж таки. Найприкріше те, що він, певно, уявляє себе красенем, тимчасом як постать у нього — глянути соромно. Пика, як каже Хома Григорович, мерзота над мерзотою, проте й він любощів прагне! Але на небі й під небом так зробилося темно, що нічого не можна було вже бачити, що там було далі між ними.

"То ти, куме, ще не був у дяка в новій хаті?" говорив козак Чуб, виходячи з своєї хати, до сухорлявого, високого, в короткій кожушині мужика з одрослою бородою, яка свідчила, що вже тижнів зо два чи й більше не торкався до неї скісок, яким звичайно мужики голять бороди, не маючи бритви. "Там тепер буде добра пиятика!" провадив далі Чуб, скрививши в усмішку обличчя. "Якби тільки нам не спізнитись!"

При цьому Чуб поправив свій пояс, що тісно підперізував його кожуха, насунув глибше свою шапку, стиснув у руці батіг — страх та кару для в'їдливих собак, але, глянувши вгору, зупинився... "Що за дідько! Дивись! Дивись, Панасе!.."

"А що?" промовив кум і підняв свою голову теж догори.

"Як то що? місяця нема".

"Що за лиха година! справді нема місяця".

"То ж бо й воно, що нема!" вимовив Чуб з деякою досадою на незмінну байдужість кумову: "тобі, мабуть, і за вухом не свербить".

"А що мені робити!"

"Треба ж було" провадив далі Чуб, утираючи рукавом вуси: "якомусь дідькові, бодай йому не довелося, собаці, зранку чарку горілки випити,

— устряти!.. Далебі, начебто на сміх... Навмисно, сидівши в хаті, дивився у вікно: ніч — навдивовижу. Ясно; сніг виблискує проти місяця. Все було видно, як удень. Не встиг вийти за поріг, і ось, хоч око виколи!"

Чуб довго ще бурчав та лаявся, а тимчасом роздумував, на що б його зважитися. Йому он як хотілось побалакати про всяку всячину в дяка, де, певна річ, сидів уже і голова, і приїжджий бас, і дьогтяр Микита, який їздив що два тижні до Полтави на торг та вигадував такі штуки, що всі миряни аж за животи бралися від сміху. Уже бачив Чуб у думках на столі варенуху. Все це було принадне, правда; але темрява ночі нагадала йому про ті лінощі, що такі любі всім козакам. Як би то добре тепер лежати, підібгавши ноги, на лежанці, курити спокійно люльку та слухати крізь солодку дрімоту колядки й пісні веселих парубків та дівчат, що юрмляться попід вікнами! Він, без будь-якого сумніву, зважився б на останнє, якби був сам; але тепер удвох не так нудно й страшно йти темної ночі, та й не хотілось-таки виказати себе перед іншими ледарем чи боягузом. Закінчивши лаятись, звернувся він знову до кума:

"То таки нема, куме, місяця?"

"Нема".

"Дивно, далебі. А дай понюхати табаки! У тебе, куме, добряча табака! де ти береш її?"

"Де в біса добряча!" відповів кум, закриваючи березову тавлинку, цяцьковану візерунками. "Стара курка не чхне!"

"Я пам'ятаю", провадив далі так само Чуб: "мені покійний шинкар Зозуля якось привіз табаки з Ніжина. Ех, табака була! Добряча табака була! Та що ж, куме, що будемо робити? адже ж темно надворі".

"То, мабуть, залишимося дома", промовив кум, ухопившись за клямку дверей.

Якби кум не сказав цього, то Чуб, певно, наважився б залишитись, але тепер його начебто щось під'юджувало йти наперекір: "Ні, куме, ходім! не можна, треба йти!"

Сказавши це, він уже й досадував на себе, що сказав. Йому було дуже неприємно плентатись такої ночі; та його втішало те, що він сам навмисне цього захотів і зробив таки не так, як йому радили.

Кум, не виявивши на обличчі ані найменшого знаку досади, як людина, якій байдужісінько, чи сидіти дома, чи плентатися з дому, озирнувся, почухав пужалном собі плечі, і обидва куми подалися в дорогу.

Тепер погляньмо, що робить, залишившись сама, красуня-дочка. Оксані не минуло ще й сімнадцяти років, а вже мало не по всьому світу, і по той бік Диканьки, і по цей бік Диканьки, тільки й мови було, що про неї. Парубки гуртом проголосили, що кращої дівки й не було ще ніколи і не буде ніколи на селі. Оксана знала й чула все, що про неї говорили, і була вередлива, як красуня. Коли б вона ходила не в плахті та запасці, а в якому-небудь капоті, то порозганяла б усіх своїх дівчат. Парубки ганялися за нею юрбами, але, втративши терпець, залишали один по одному вередливу красуню й лицялися до інших, не таких примхливих. Один тільки коваль був упертий і не кидав свого залицяння, дарма, що й з ним поводились анітрохи не краще, ніж з іншими. По виході батька свого, Оксана довго ще чепурилася та вихилялася перед невеликим в олов'яній оправі дзеркалом і не могла намилуватися з себе. "І чого людям надумалось розславляти, нібито я гарна?" говорила вона, ніби неуважно, для того тільки, щоб хоч про що-небудь побалакати з собою. "Брешуть люди, я зовсім не гарна".

Але свіже, жваве, по-дитячому юне личко, з блискучим чорними очима та невимовно привабливою усмішкою, що пропікала душу, майнувши в дзеркалі, враз довело інше.

"Хіба чорні брови та очі мої", провадила далі красуня, не випускаючи дзеркала: "такі гарні, що вже подібних до них немає й на світі? Яка тут краса в цьому кирпатенькому носі? і в щоках? і в губах? ніби гарні мої чорні коси? Ух! їх можна злякатися увечері: вони, як довгі гадюки, переплелись та обвились круг моєї голови. Я бачу тепер, що я зовсім не гарна!" і, відхиляючи трохи далі від себе дзеркало, скрикнула: "Ні, гарна я! Ой, яка гарна! Диво! Яку радість принесу я тому, кому буду жоною! Як милуватиметься з мене мій чоловік! Він нестямиться від радості! Він зацілує мене на смерть".

"Чарівна дівка!" прошепотів, увійшовши тихо, коваль: "і вихваляється вона мало! З годину стоїть, видивляючись у дзеркало, і не надивиться, та ще й хвалить себе вголос!"

"Егеж, парубки, чи ж вам до пари я? ви погляньте на мене", вела далі гарненька кокетка: "як я плавно виступаю; у мене сорочка вишита червоним шовком. А які стрічки на голові! Вам довіку не бачити пишнішого галуна! Всього цього накупив мені батько мій, щоб одружився зо мною найкращий молодець у світі!" і, усміхнувшись, обернулася вона й побачила коваля...

Скрикнула й суворо зупинилася перед ним.

Коваль і руки опустив.

Важко сказати, що виявляло смагляве личко чарівної дівчини: і суворість в ньому було видно; і крізь суворість якесь глузування зі збентеженого коваля; і ледве помітна краска досади тонко розливалася по обличчю; і все це так перемішалося й таке було невимовно гарне, що

поцілувати її мільйон разів — от усе, що можна було зробити тоді найліпшого.

"Чого ти прийшов сюди?" так почала Оксана. "Хіба хочеться, щоб випровадила за двері лопатою? Ви всі майстри під'їжджати до нас. Вмить пронюхаєте, коли батьків нема дома. О! я знаю вас! Що, скриня моя готова?"

"Буде готова, моє серденько, після свят буде готова. Коли б ти знала, скільки попрацював я коло неї: дві ночі не виходив з кузні; зате в жодної попівни не буде такої скрині. Залізо поклав таке, якого не клав на сотникову таратайку, коли ходив на роботу до Полтави. А як буде розмальована! Хоч усю околицю виходи своїми біленькими ніжками, не знайдеш такої! По всьому полю будуть розкидані червоні й сині квіти. Горітиме, як жар. Не сердься ж на мене! Дозволь хоч поговорити, хоч подивитись на тебе!"

"Хто ж тобі боронить, говори й дивись!"

Тут сіла вона на лаву й знову глянула в дзеркало й стала поправляти на голові свої коси. Поглянула на шию, на нову сорочку, вишиту шовком, і тонке почуття самовдоволення з'явилося на устах, на свіжих щічках і відсвітилося в очах.

"Дозволь і мені сісти біля тебе!" сказав коваль.

"Сідай", промовила Оксана, зберігаючи на устах та у вдоволених очах те саме почуття.

"Чарівна, люба Оксано, дозволь поцілувати тебе!" промовив підбадьорений коваль і пригорнув її до себе, наміряючись поцілувати; та Оксана відхилила свої щоки, що були вже на непримітній віддалі від губ коваля, і відіпхнула його. "Чого тобі ще хочеться? Йому як мед, то й

ложку! Геть від мене, в тебе руки цупкіші за залізо. Та й сам ти пахнеш димом. Я думаю, геть мене забруднив сажею".

Тут вона піднесла дзеркало й знову почала перед ним чепуритися.

"Не любить вона мене!" думав про себе, похиливши голову, коваль, "їй усе іграшки; а я стою перед нею, як дурень, і очей не зводжу з неї. І все б стояв перед нею, і повік би не зводив з неї очей! Чарівна дівчина! чого б я не дав, щоб дізнатися, що в неї на серці, кого вона кохає. Та ні, вона й гадки немає ні про кого. Вона милується сама собою; мучить мене, бідолашного; а я за журбою не бачу світу; а я її так люблю, як ні один чоловік на світі не любив і ніколи не любитиме".

"Чи правда, що твоя мати відьма?" промовила Оксана й засміялася; і коваль відчув, що всередині у нього все засміялося. Сміх цей начебто враз озвався в серці, тихо заграли жили, а разом з тим і досада запала йому на душу, що він не мав права поцілувати це милим сміхом осяяне личко.

"Що мені мати? ти в мене і мати, і батько, і все, що тільки є найдорожчого у світі. Якби мене покликав цар і сказав: ковалю Вакуло, проси в мене всього, що тільки є найкращого в моєму царстві, усе віддам тобі. Звелю тобі зробити золоту кузню, і будеш ти кувати срібними молотами. — Не хочу, сказав би я цареві, ні самоцвітів дорогих, ні золотої кузні, ні всього твого царства. Дай мені краще мою Оксану!" "Бачиш який ти! тільки ж батько мій сам маху не дасть. Побачиш, коли він не одружиться на твоїй матері", проговорила, лукаво усміхнувшись, Оксана. "Але щось дівчата не приходять… Що воно за знак? Давно б уже час колядувати. Мені стає нудно".

"Бог з ними, моя красуне!"

"Коли б не так! з ними, певно, прийдуть парубки. Ото підуть гулі! Уявляю, яких наговорять смішних історій!"

"То тобі весело з ними?"

"Та вже ж веселіше, як з тобою. Ага! хтось стукнув! певно, дівчата з парубками".

"Чого мені більше чекати?" казав сам до себе коваль. "Вона глузує з мене. Їй я такий же дорогий, як переіржавіла підкова. Та коли так, то не діжде ж принаймні інший насміятися з мене. Нехай тільки добре придивлюся, хто їй подобається більше за мене; я відучу..."

Стукіт у двері та голос: відчини! різко зазвучавши на морозі, урвали його міркування.

"Стривай, я сам відчиню", сказав коваль і вийшов у сіни, маючи намір нам'яти з досади боки першому, хто нагодиться.

Мороз побільшав, і вгорі так зробилося холодно, що чорт перестрибував з одного копитця на друге й хукав собі в кулак, бажаючи хоч як-небудь розігріти замерзлі руки. Не штука, правда, й змерзнути тому, хто товкся від ранку до ранку в пеклі, де, звісна річ, не так холодно, як у нас зимою, і де, надівши ковпак та ставши проти вогнища, ніби справжній кухмістер[33], підсмажував він грішників з такою втіхою, з якою звичайно жінка смажить на Різдво ковбасу.

Відьма й собі відчула, що холодно, дарма, що була тепло одягнена; і тому, піднявши руки догори, відставила ногу та, прибравши такої пози, як людина, що мчить на ковзанах, не зворухнувшись жодним суставом, спустилася повітрям, ніби по льодовій похилій горі, і просто в димар.

Чорт таким самим способом подався слідом за нею. Але що ця тварина прудкіша за всякого фертика в панчохах, то й не дивно, що він наїхав при самім отворі димаря на шию своїй коханці та й опинилися обоє в просторій печі між горшками.

Мандрівниця відсунула тихенько затулку, щоб глянути, чи не наскликав син її, Вакула, до хати гостей, та, побачивши, що нікого не було, тільки мішки лежали серед хати, вилізла з печі, скинула теплого кожуха, причепурилась, і ніхто не міг би дізнатися, що вона хвилину тому їздила на мітлі.

Мати коваля Вакули мала не більше як сорок літ. Вона була ні гарна, ні погана з себе. Важко й бути гарною в такі роки. Однак вона вміла так причаровувати до себе найстатечніших козаків (яким, не завадить між іншим сказати, мало було діла до краси), що до неї вчащали і голова, і дяк Йосип Никифорович (звісно, коли дячихи не було дома), і козак Корній Чуб, і козак Касян Свербигуз. І, на похвалу їй слід сказати, вона так уміло обходилася з ними, що жодному з них і на думку не спадало, що в нього є суперник. Чи йшов богобоязливий мужик, чи дворянин, як називають себе козаки, одягнений у кобеня[34] з відлогою, в неділю до церкви, або ж, як буває негода, до шинку, як не зайти до Солохи, не попоїсти масних з сметаною вареників та не погомоніти у теплій хаті з балакучою й привітною господинею? І дворянин навмисно для того загинав добрий гак, перше ніж добирався до шинку, і називав це заходити по дорозі. А піде бувало Солоха у свято до церкви, надягнувши барвисту плахту з китайчатою запаскою, а поверх неї синю юпку з понашиваними ззаду золотими вусиками, та стане просто біля правого криласа, то дяк уже, далебі, закашлювався і примружував мимохіть очі у той бік; голова гладив вуси, закладав за вухо оселедець і говорив до ближчого сусіда: "Ех, добра жінка! Чорт — не жінка!" Солоха вклонялась кожному, і кожний думав, що вона вклоняється тільки йому.

Але охочий устрявати в чужі справи зразу б помітив, що Солоха була найпривітніша до козака Чуба. Чуб був удівець; вісім скирт хліба завжди стояли перед його хатою. Дві пари добрих волів раз у раз висовували свої голови з плетеної повітки на вулицю й мукали, коли бачили куму-корову чи дядька, товстого бугая. Бородатий цап видирався аж на стріху й деренчав звідти різким голосом, як городничий, дражнячи індичок, що виступали на подвір'ї, і повертаючись задом, коли бачив своїх ворогів, хлопчаків, які глумилися з його бороди. В скринях у Чуба

було багато полотна, жупанів та старовинних кунтушів із золотими галунами: покійна жінка його була чепуруха. На городі, крім маку, капусти, соняшників, засівалося щороку дві грядки тютюну. Солоха не від того була, щоб приєднати все це до свого хазяйства, заздалегідь міркуючи, який вона дасть йому лад, коли прибере до своїх рук, і ще подвоювала прихильність до старого Чуба.

А щоб яким-небудь способом син її Вакула не під'їхав до його дочки та не встиг прибрати все собі, і тоді б, напевно, не підпустив її ні до чого втручатися, вона вдалася до звичайного засобу всіх сорокалітніх кумась: сварити якомога частіше Чуба з ковалем. Можливо, саме ці хитрощі та кмітливість її й призвели до того, що подекуди стали балакати старі баби, особливо коли випивали де-небудь на веселій бесіді зайву чарку, що Солоха справді відьма; що Кизяколупенків парубок бачив у неї ззаду хвіст, не більший за бабське веретено, що вона ще в позатой четвер чорною кішкою перебігла дорогу, що до попаді якось прибігла свиня, заспівала півнем, нап'яла на голову шапку отця Кіндрата й побігла назад.

Трапилося, що тоді, коли баби балакали про це, прийшов якийсь чередник Тиміш Коростявий. Він не пропустив нагоди розказати, як улітку, саме перед Петрівкою, коли він ліг спати у хліві, підмостивши під голову соломи, бачив на власні очі, що відьма з розпущеною косою, в самій сорочці, почала доїти корів, а він не міг поворухнутися, так вона його зачарувала; видоївши корів, вона прийшла до нього і помазала йому губи чимсь таким бридким, що він плював після того цілий день. Та це все щось сумнівно, бо один тільки сорочинський засідатель може побачити відьму. І тому всі поважні козаки махали руками, коли чули такі розмови. "Брешуть, сучі баби!" була звичайна відповідь їх.

Вилізши з печі та причепурившись, Солоха, як добра хазяйка, почала прибирати та ставити все на своє місце; але мішків не чіпала: це Вакула приніс, то нехай сам і винесе! Чорт, тимчасом, коли ще влітав у димар, якось ненавмисно обернувшись, побачив Чуба під руку з кумом, вже далеко від хати. Умить вилетів він з печі, перебіг їм дорогу та й почав

розкидати з усіх боків кучугури замерзлого снігу. Знялася метелиця. У повітрі забіліло. Сніг літав сюди й туди мереживом і загрожував позаліплювати очі, роти й вуха перехожим. А чорт полетів знову в димар, бувши цілком певний, що Чуб повернеться разом з кумом назад, застане коваля й почастує його так, що той довго не зможе взяти в руки пензля та малювати образливі карикатури.

Справді, тільки-но здійнялась метелиця, і вітер почав різати просто в очі, як Чуб уже каявся і, насуваючи глибше на голову капелюхи, частував лайкою себе, чорта і кума. А втім, досада ця була удавана. Чуб дуже радий був, що здійнялася заметіль. До дяка було ще у вісім разів більше тої віддалі, яку вони пройшли. Мандрівники повернули назад. Вітер дув у потилицю; але крізь хуртовину нічого не було видно.

"Стривай, куме! ми, здається, не туди йдемо", сказав, трохи відійшовши, Чуб: "я не бачу жодної хати. Оце-то метелиця! зверни-но ти, куме, трохи вбік, чи не натрапиш на дорогу; а я тимчасом пошукаю тут. І понесе ж нечиста сила плентатися в таку хугу! не забудь гукнути, коли знайдеш дорогу. Ач, яку купу снігу напустив у вічі сатана!"

Дороги, одначе, не було видно. Кум, відійшовши вбік, брьохав у довгих чоботях туди й сюди і нарешті натрапив просто на шинок. Ця знахідка так його втішила, що він забув про все і, обтрусивши з себе сніг, увійшов у сіни, нітрохи не турбуючись про кума, що залишився на вулиці. Чубові уявилося тимчасом, що він знайшов дорогу; спинившись, заходився він кричати з усієї сили, але, бачивши, що кум не з'являється, вирішив іти сам. Трохи пройшовши, побачив він свою хату. Кучугури снігу лежали круг неї і на покрівлі. Ляскаючи змерзлими на холоді руками, заходився він стукати у двері та кричати владно на свою дочку, щоб відчинила.

"Чого тобі тут треба?" суворо крикнув, вийшовши, коваль.

Чуб, упізнавши голос коваля, відступив трохи назад. "Е, ні, це не моя хата", казав він сам до себе: "до моєї хати не забреде коваль. Знов-таки, як придивитися добре, то й не ковалева. Чия б була це хата? От тобі й на! не впізнав! це ж кривого Левченка, що недавно одружився з молодою жінкою. У нього тільки хата схожа на мою. То ж то мені здалося й зразу трохи дивним, що так скоро прийшов додому. Одначе ж Левченко сидить тепер у дяка, це я знаю, чого ж тоді коваль?.. Е, ге, ге! він ходить до його молодої жінки. Он як! добре!., тепер я все зрозумів!"

"Хто ти такий і чого товчешся під дверима?" промовив коваль ще суворіше і підійшовши ближче.

"Ні, не скажу йому, хто я", подумав Чуб: "чого доброго, ще наб'є, клятий виродок!" і, змінивши голос, відповів: "Це я, чоловіче добрий! прийшов вам на втіху поколядувати трохи під вікнами".

"Забирайся к бісу з своїми колядками!" сердито закричав Вакула. "Чого ж ти стоїш? чуєш, забирайся зараз-таки геть!"

Чуб і сам уже мав цей розумний намір, але йому прикрим здалося, що мусить слухати ковалевого наказу. Здавалося, якась нечиста сила штовхала його під руку й змушувала сказати що-небудь наперекір. "Що ж ти, справді, так розкричався?" промовив він тим самим голосом: "я хочу колядувати, та й годі!"

"Еге! та тебе словами не вгамуєш!.." Слідом за цими словами Чуб відчув преболючий удар у плече.

"То оце ти, як я бачу, починаєш уже битися!" промовив він, трохи відступаючи.

"Іди, іди геть!" кричав коваль, почастувавши Чуба другим стусаном.

"Що ж ти!" промовив Чуб таким голосом, у якому виявлявся і біль, і досада, і боязкість. "Ти, бачу, не на жарти б'єшся, та ще й боляче б'єшся!"

"Геть, геть!" закричав коваль і грюкнув дверима.

"Дивись, який хоробрий!" говорив Чуб, залишившись сам на вулиці. "Спробуй підійти! ач який! ото велика цяця! ти думаєш, я на тебе суду не знайду? Ні, голубчику, я піду, і піду просто до комісара. Ти в мене знатимеш. Я не подивлюся, що ти коваль та маляр. А слід поглянути б на спину і плечі: я думаю, синці є. Мабуть, добре-таки побив вражий син! шкода, що холодно і не хочеться скидати кожуха! Стривай же, бісів ковалю, щоб чорт побив і тебе, і твою кузню, ти в мене попотанцюєш! бач, клятий шибеник! одначе, його тепер нема дома. Солоха, мабуть, сидить сама. Гм... воно й недалеко звідси; піти б! Час тепер такий, що нас ніхто не застане. Може, й теє буде можна... ач, як боляче побив проклятий коваль!"

Тут Чуб, почухавши собі спину, подався у другий бік. Приємність, яку він сподівався мати при побаченні з Солохою, зменшувала трохи біль і робила невідчутним навіть мороз, що тріщав по всіх вулицях, не заглушуваний свистом завірюхи. Часом на обличчі його, де бороду та вуси метелиця намилила снігом краще за всякого цирульника, що тиранським способом хапає за носа свою жертву, проступала півсолодка міна. Однак, якби сніг не хрестив туди й сюди все перед очима, то ще довго можна було б бачити, як Чуб спинявся, чухав спину, промовляв: боляче набив клятий коваль! і знову рушав далі.

У той час, коли меткий ферт[35] із хвостом та цапиною бородою літав з димаря і потім знову в димар, ладівниця[36], що висіла в нього на перев'язі при боці і що в неї він сховав украдений місяць, якось зненацька зачепившись у печі, розкрилась, і місяць, скористувавшись з цієї нагоди, вилетів крізь димар Солошиної хати й плавно здійнявся на небо.

Все освітилося. Заметілі наче й не було. Сніг запалав широким срібним полем і весь обсипався кришталевими зорями. Мороз наче потеплів. Юрби парубків і дівчат показалися з мішками. Пісні задзвеніли, і рідко під якою хатою не товпилися колядники.

Дивно сяє місяць! Важко розказати, як добре вештатися такої ночі між юрбою дівчат, що регочуть та співають, і між парубками, охочими на всякі жарти й витівки, які тільки може навіяти ця ніч, що весело сміється. У доброму кожусі тепло; від морозу ще гарячіше горять щоки; а на пустощі сам дідько підштовхує ззаду.

Купи дівчат з мішками вдерлися до хати Чуба, обступили Оксану. Крик, регіт, балачки приголомшили коваля. Всі наввипередки поспішали розказати красуні що-небудь нове, викладали з мішків і хвалилися паляницями, ковбасами, варениками, яких встигли чимало вже наколядувати. Оксана, здавалось, була цілком задоволена і рада, щебетала то з тією, то з тією і реготала, невгаваючи.

З якоюсь досадою й заздрістю дивився коваль на таку веселість і цього разу кляв колядки, хоча й сам не раз захоплювався ними до нестями.

"Е, Одарко!" сказала весела красуня, обернувшись до однієї із дівчат: "у тебе нові черевики. Ой, які ж хороші! і з золотом! Добре тобі, Одарко, в тебе є така людина, яка все тобі купує; а мені нема кому дістати такі гарні черевики".

"Не тужи, моя люба Оксано!" підхопив коваль: "я тобі дістану такі черевики, що мало яка й панночка носить".

"Ти?" сказала Оксана, швидко й згорда глянувши на нього. "Подивлюсь я, де ти дістанеш такі черевики, які могла б я надіти на свою ногу. Хіба принесеш ті самі, що носить цариця".

"Бачиш, яких захотіла!" закричала сміючись дівоча юрба.

"А так!" провадила далі горда красуня: "будьте ви всі за свідків, якщо коваль Вакула принесе ті самі черевики, які носить цариця, то, от вам моє слово, що вийду зараз-таки за нього заміж".

Дівчата повели з собою примхливу красуню. "Смійся, смійся!" говорив коваль, виходячи слідом за ними. "Я й сам сміюся із себе! Думаю, і не можу надумати, куди дівся розум мій? Вона мене не любить — ну, бог з нею! ніби тільки на всьому світі й є, що Оксана. Хвалити бога, дівчат багато є хороших і без неї на селі. Та й що Оксана? з неї ніколи не буде доброї хазяйки: вона вміє тільки чепуритися. Ну, годі, час покинути ці дурощі".

Але в той самий час, коли коваль готувався бути рішучим, якийсь злий дух проносив перед ним усміхнений образ Оксани, що говорила глузливо: "дістань, ковалю, царицині черевики, вийду за тебе заміж!" Все в ньому хвилювалось, і він думав тільки про одну Оксану.

Юрби колядників, парубки окремо, дівчата окремо, поспішали з одної вулиці на другу. Але коваль ішов і нічого не бачив і не брав участі у тих веселощах, які колись любив більше за все.

Чорт тимчасом не на жарт розніжився в Солохи: цілував їй руку з такими вихилясами, як засідатель попівні, хапався за серце, охкав і сказав прямо, що коли вона не погодиться вдовольнити його спрагу і, як водиться, нагородити, то він ладен на все: кинеться у воду, а душу пошле прямо в пекло. Солоха була не така вже жорстока; до того ж чорт, як відомо, діяв з нею заодно. Вона таки любила бачити цілий натовп, що упадав біля неї, і рідко бувала без компанії; а цей вечір, однак, думала перебути сама, бо всіх значних людей в селі було закликано на кутю до дяка. Та все обернулося по-іншому: чорт тільки-но висловив свою вимогу, як раптом почувся стукіт і голос кремезного

голови. Солоха побігла відчиняти двері, а спритний чорт вліз у мішок, що лежав долі.

Голова, обтрусивши з своїх капелюхів сніг та випивши з Солошиних рук чарку горілки, розказав, що він не пішов до дяка, бо знялася заметіль; а побачивши світло в її хаті, завернув до неї, маючи намір перебути вечір з нею.

Не встиг голова це сказати, як у двері загрюкало знов і почувся голос дяка. "Сховай мене куди-небудь", шепотів голова. "Мені не хочеться тепер зустрітися з дяком".

Солоха думала довго, куди заховати такого огрядного гостя; нарешті вибрала найбільший мішок з вугіллям; вугілля висипала в кадовб, і кремезний голова забрався з вусами, з головою і з капелюхами в мішок.

Дяк увійшов, покректуючи та потираючи руки, і розказав, що в нього не було нікого і що він сердечно радий цій нагоді погуляти трохи в неї і не злякався заметілі. Тут він підійшов до неї ближче, кашлянув, усміхнувся, доторкнувся своїми довгими пальцями до її оголеної повної руки і промовив з таким виглядом, у якому виявлялося і лукавство і самовдоволеність: "А що це у вас, велеліпная Солохо?" і, сказавши це, відскочив він трохи назад. "Як то що? Рука, Йосипе Никифоровичу!" відповіла Солоха.

"Гм! рука! хе! хе! хе!" промовив сердечно задоволений зі свого почину дяк і пройшовся по кімнаті.

"А це що у вас, дражайшая Солохо?" промовив він з таким самим виглядом, приступивши до неї знову, торкнувши злегка рукою за шию і так само відскочив назад.

"Ніби не бачите, Йосипе Никифоровичу", відповіла Солоха. "Шия, а на шиї намисто".

"Гм! на шиї намисто! хе! хе! хе!" і дяк знову пройшовся по хаті, потираючи руки.

"А це що у вас, незрівнянна Солохо?.." не знати, до чого б тепер доторкнувся дяк своїми довгими пальцями, коли раптом у двері застукало й почувся голос козака Чуба.

"Ой, боже мій, стороння особа!" закричав переляканий дяк. "Що ж тепер, як застануть особу мого звання?.. Дійде до отця Кіндрата!.."

Та дякове побоювання було іншого роду: він боявся більше того, щоб не дізналась його половина, що й без того вже страшною рукою своєю зробила з його товстої коси таку тоненьку. "Бога ради, доброчесна Солохо", говорив він, тремтячи всім тілом. "Ваша добрість, як сказано в писанії Луки, глава трина... трин... Стукають, їй-богу, стукають! Ой, сховайте мене куди-небудь".

Солоха висипала вугілля в кадовб з другого мішка, і не дуже тілистий дяк заліз у нього та й примостився на самому дні, так, що поверх нього можна б насипати ще з півмішка вугілля.

"Здорова будь, Солохо!" сказав, увіходячи до хати, Чуб. "Ти, може, і не чекала мене, га? правда ж, не чекала? може, я перебив..." провадив далі Чуб, показуючи на обличчі жартівливу та значущу міну, яка заздалегідь давала знати, що неповоротна голова його трудилася й готувалася пустити який-небудь ущипливий і химерний дотеп. "Може, ви тут і розважалися з ким-небудь!.. може, ти кого-небудь і сховала вже, га?" і захоплений таким своїм зауваженням, Чуб засміявся, тішачись у душі, що він один тільки користується з доброї прихильності Солохи. "Ну, Солохо, дай тепер випити горілки. Я думаю, в мене горло замерзло від проклятого морозу. І послав бог таку ніч перед Різдвом! Як

здійнялася, чуєш, Солохо, як здійнялася... Ото задубіли руки: не розстебну кожуха! Як здійнялася метелиця..."

"Відчини!" почувся знадвору голос, супроводжуваний поштовхом у двері.

"Стукає хтось?" сказав, зупинившись, Чуб.

"Відчини!" закричали ще дужче.

"Це коваль!" промовив, схопившись за капелюхи, Чуб: "слухай, Солохо: куди хочеш сховай мене; я нізащо у світі не хочу потрапити на очі цьому виродкові проклятому, бодай йому, чортовому синові, набігло під обома очима по пухиреві з копицю завбільшки!"

Солоха, злякавшись і собі, метушилась, як очамріла, і, втративши голову, дала знак Чубові лізти в той самий мішок, в якому вже сидів дяк. Бідолашний дяк не смів навіть кашлянути, чи закректати з болю, коли сів йому майже на голову важкий дядько та примостив свої намерзлі на морозі чоботи по обидва боки його скронь.

Коваль увійшов, не кажучи й слова, не скидаючи шапки, і майже повалився на лавку. Помітно було, що він у дуже поганому настрої.

У той саме час, як Солоха зачиняла за ним двері, хтось постукав ізнову. То був козак Свербигуз. Цього вже не можна було заховати в мішок, бо й мішка такого не можна було знайти. Він був товстіший за самого голову і вищий на зріст за Чубового кума. І тому Солоха вивела його на город, щоб вислухати від нього все те, що він мав їй сказати.

Коваль неуважно оглядав кутки своєї хати, прислухаючись часом до пісень колядників, що далеко лунали по селу; нарешті спинив очі на мішках: "Чого лежать тут оці мішки? їх давно б час прибрати звідси.

Через оту безглузду любов я здурів зовсім. Завтра свято, а в хаті й досі валяється всякий мотлох. Віднесу їх до кузні!"

Тут коваль присів до величезних мішків, перев'язав їх міцніше і ладнався завдати собі на плечі. Але помітно було, що його думки гуляли бог знає де, інакше б він почув, як зашипів Чуб, коли волосся на голові його прикрутила зав'язка, а здоровенний голова почав був гикати досить виразно.

"Невже не виб'ється з голови моєї ця негідна Оксана?" говорив коваль: "не хочу думати про неї, а воно все думається, і як навмисно про неї саму тільки. Чого це так, що думка проти волі лізе в голову? Що за чорт, мішки начебто чогось поважчали! Тут, певно, накладено ще чого-небудь, крім вугілля. Дурень я! я й забув, що тепер мені все здається важчим. Перше бувало я міг зігнути й розігнути в одній руці мідний п'ятак та кінську підкову; а тепер мішка з вугіллям не підійму. Скоро вже й від вітру валитимусь. Та ні", скрикнув він, помовчавши й підбадьорившись: "що я за баба! Не дам нікому сміятися з себе! Хоч десять таких мішків, усі підійму". І бадьоро завдав собі на плечі мішки, що їх не понесли б і двоє дужих чоловіків. "Взяти й цього", казав він далі, підіймаючи невеличкого, на дні якого лежав скоцюрбившись чорт. "Тут, здається, я поклав струмент свій". Сказавши це, він вийшов із хати, насвистуючи пісню:

Мені з жінкою не возиться.

Голосніше й голосніше лунали на вулицях пісні та крики. Юрби народу побільшали ще тому, що чимало прийшло з сусідніх сіл. Парубки жартували й казилися досхочу. Часто між колядками чути було яку-небудь веселу пісню, що її тут-таки встиг скласти хто-небудь з молодих козаків. А то раптом один із юрби, замість колядки, пускав щедрівку й ревів на все горло:

Щедрик, ведрик!

Дайте вареник,

Грудочку кашки,

Кільце ковбаски!

Регіт винагороджував штукаря. Маленькі вікна відчинялися, і сухорляві руки бабусь, які самі тільки з поважними батьками залишалися в хатах, висувалися з вікна з ковбасою чи шматком пирога. Парубки та дівчата одні з-перед одних підставляли мішки і підхоплювали свою здобич. В одному місці парубки, зайшовши з усіх боків, оточували гурт дівчат: галас, гамір, той кидав грудкою снігу, той видирав мішок з усякою всячиною. В іншому місці дівчата ловили парубка, підставляли йому ногу, і він летів разом з мішком сторч головою на землю. Здавалося, цілу ніч ладні були провеселитися! І ніч, як на те, так розкішно жевріла! і ще білішим здавалося світло місяця від блиску снігу!

Коваль спинився зі своїми мішками. Йому почувся в юрбі дівчат голос і тоненький сміх Оксани. Всі жилки в ньому здригнулись; кинувши на землю мішки, аж дяк, що був на самому дні, заохкав, забившись, і голова гикнув на все горло, подався він з маленьким мішком за плечима разом з гуртом парубків, що йшли слідом за тою дівочою юрбою, звідки йому почувся голос Оксани.

Так: це вона! стоїть, як цариця, і блискає чорними очима, їй розказує щось показний парубок; мабуть, забавне, бо вона сміється. Та вона завжди сміється. Нібито мимохіть, сам не розуміючи як, продерся коваль крізь натовп і став коло неї. "А, Вакуло, ти тут! здоров!" сказала красуня з тою самою усмішкою, що мало не зводила Вакулу з розуму. "Ну, багато наколядував? Е, який маленький мішок! а черевики, які носить цариця, дістав? дістань черевики, вийду за тебе заміж!" і, засміявшись, побігла з гуртом дівчат.

Як укопаний, стояв коваль на одному місці. "Ні, не можу; несила більше..." промовив він нарешті. "Але, боже ти мій, чому вона така з біса гарна? її погляд, і мова, і все, ну, от так і палить, так і палить... Ні, немає вже снаги перемогти себе! Час покласти край усьому: пропадай душа, піду втоплюся в ополонці, та й поминай, як звали!"

Тут рішучим кроком пішов він уперед, догнав гурт, порівнявся з Оксаною і сказав твердим голосом: "Прощай, Оксано! Шукай собі якого хочеш жениха, мороч, кого хочеш; а мене не побачиш більше на цьому світі".

Красуня була ніби здивована, хотіла щось сказати, але коваль махнув рукою й побіг геть.

"Куди, Вакуло?" кричали парубки, бачивши, як біжить коваль.

"Прощайте, браття!" кричав у відповідь коваль. "Дасть бог, побачимось на тому світі; а на цьому вже не гуляти нам разом. Прощайте, не згадуйте лихом! Перекажіть отцю Кіндратові, щоб одслужив панахиду по моїй грішній душі. Свічок перед іконами чудотворця та божої матері, каюсь, не обмалював через мирські справи. Все добро, яке знайдеться у моїй скрині, на церкву! прощайте!"

Проговоривши це, коваль кинувся знову бігти з мішком на спині.

"Він збожеволів!" говорили парубки.

"Пропаща душа!" побожно пробурмотіла бабуся, що проходила мимо: "треба піти розказати, як коваль повісився!"

Вакула тимчасом, пробігши кілька вулиць, спинився передихнути. "Куди це я справді біжу?" подумав він: "начебто все вже пропало. Пошукаю ще способу: зайду до запорожця Пузатого Пацюка. Він,

кажуть, знає всіх чортів і все зробить, що тільки схоче. Піду, адже душі однаково доведеться гинути!"

Тут чорт, що довго лежав без будь-якого руху, застрибав у мішку з радості; та коваль, подумавши, що він як-небудь зачепив мішок рукою і спричинив сам цей рух, ударив по мішку дужим кулаком і, струснувши ним на плечах, подався до Пузатого Пацюка.

Цей Пузатий Пацюк справді був колись запорожцем; але чи його прогнали, чи він сам утік із Запорожжя, цього ніхто не знав. Давно вже, років з десять, а може й п'ятнадцять, як він жив у Диканьці. Спочатку він жив, як справжній запорожець: нічого не робив, спав три чверті дня, їв за шістьох косарів і випивав за одним духом мало не ціле відро; а втім, було куди й влізти: бо Пацюк, хоч на зріст і невеликий, але вшир був досить важкий. До того ж шаровари, які носив він, були такі широкі, що хоч як би він ступив, ніг зовсім було не помітно, і, здавалося, горілчаний кадовб сунув вулицею. Мабуть, саме це й дало привід прозвати його Пузатим. Не минуло й кілька днів, як прибув він до села, а всі вже дізналися, що він знахар. Чи хворів хто на щось, зараз кликав Пацюка; а Пацюкові досить було тільки пошептати кілька слів, і недугу наче рукою хто знімав. Чи траплялось, що зголоднілий дворянин вдавився кісткою з риби, Пацюк умів так до діла вдарити в спину, що кістка проходила, куди їй слід, не вчинивши ніякої шкоди дворянському горлу. Останнім часом його рідко бачили де-небудь. Причиною цього була, можливо, лінь, а можливо, й те, що пролазити в двері ставало йому з кожним роком тяжче. Тоді миряни повинні були вирушати до нього самі, якщо мали яку потребу.

Коваль не без побоювання відчинив двері і побачив Пацюка, що сидів на долівці по-турецькому перед невеликою діжкою, на якій стояла миска з галушками. Ця миска стояла, як навмисно, врівень з його ротом. Не поворухнувши й пальцем, він нахилив трохи голову до миски і сьорбав юшку, хапаючи часом зубами галушки.

"Ні, цей", подумав Вакула собі: "ще ледачіший за Чуба: той принаймні хоч їсть ложкою; а цей і руки не хоче підняти!"

Пацюк, мабуть, дуже зайнятий був галушками, бо, здавалося, зовсім і не помітив, як прийшов коваль, який, ледве ступивши на поріг, віддав йому пренизенький уклін.

"Я до твоєї милості прийшов, Пацюк!" сказав Вакула, кланяючись знову.

Товстий Пацюк підвів голову, та знову заходився сьорбати галушки.

"Ти, кажуть, не прогнівайся на цьому слові..." сказав, набираючись духу, коваль: "я веду про це мову не для того, щоб тобі завдати якоїсь кривди, доводишся трохи родичем чортові".

Промовивши ці слова, Вакула злякався, подумавши, що висловив все це прямо і мало зм'якшив гострі слова, і ждучи, що Пацюк, схопивши діжку разом з мискою, шпурне йому просто в голову, відступив трохи і затулився рукавом, щоб гаряча юшка з галушок не забризкала йому обличчя. Але Пацюк поглянув і знову заходився сьорбати галушки.

Підбадьорений коваль наважився говорити далі: "До тебе прийшов, Пацюк, дай тобі, боже, всього, добра всякого досхочу, хліба в пропорції". Коваль іноді вмів вкинути модне слівце; в цьому він наламався, бувши ще в Полтаві, коли розмальовував сотникові дерев'яний паркан. "Пропадати доводиться мені, грішному! ніщо не помагає на світі! Що буде, те й буде, а доводиться просити ласки в самого чорта. Що ж, Пацюк?" промовив коваль, бачивши незмінну його мовчанку: "що маю робити?"

"Коли треба чорта, то й іди собі до чорта", відповів Пацюк, не зводячи на нього очей та далі ковтаючи галушки.

"Для того я й прийшов до тебе", казав коваль, кланяючись: "крім тебе, думаю, ніхто на всім світі не знає до нього дороги".

Пацюк ні слова, і доїдав решту галушок. "Зроби ласку, чоловіче добрий, не відмов!" напосідав коваль: "чи свинини, ковбас, борошна гречаного, ну, полотна, пшона, чи ще чого іншого, коли треба буде... як звичайно між добрими людьми водиться... не поскупимося... Розкажи хоч, як, приміром сказати, потрапити до нього на дорогу?"

"Тому не треба далеко ходити, в кого чорт за плечима", промовив байдуже Пацюк, не рухаючись.

Вакула витріщив на нього очі, начебто на лобі в нього було написано пояснення цих слів. Що він говорить? безмовно запитувала його міна; а роззявлений рот був напоготові проглинути, як галушку, перше-ліпше слово.

Але Пацюк мовчав.

Тут помітив Вакула, що ні галушок, ні діжки перед ним не було; а замість них стояли на долівці дві дерев'яні миски; одна була повна вареників, друга сметани. Думки його і очі мимохіть звернулися на ці страви. "Подивимось", казав він сам до себе, "як це буде Пацюк їсти вареники. Нахилятись він, певно, не схоче, щоб сьорбати, як галушки, та й не можна: бо треба вареника спершу вмочити в сметану".

Тільки він устиг подумати це, як Пацюк роззявив рота; подивився на вареники і ще більше роззявив рота. Тоді вареник вискочив з миски, шубовснув у сметану, перекинувся на другий бік, підскочив угору і якраз потрапив йому в рот. Пацюк з'їв і знову роззявив рота, і вареник таким самим способом помандрував знову. А його тільки й роботи було, що жувати та ковтати.

"Бач, яке диво!" подумав коваль, роззявляючи від здивування рота, і ту ж мить помітив, що вареник лізе і йому в рот і вже помастив губи сметаною. Відіпхнувши вареник та втерши губи, коваль почав роздумувати про те, які дива бувають на світі та до яких тільки мудростей доводить людину нечиста сила, зауваживши при тому, що один тільки Пацюк може допомогти йому. "Вклонюсь йому ще, хай розтлумачить як слід... Однак, що за чорт! таж сьогодні голодна кутя, а він їсть вареники скоромні! Який з мене справді дурень, стою тут та гріха набираюся! назад!" і побожний коваль прожогом вибіг з хати.

А проте чорт, що сидів у мішку та заздалегідь уже радів, не міг витерпіти, щоб вислизнула з його рук така добра здобич. Як тільки коваль спустив мішок, він вискочив з нього й сів верхи йому на шию.

Мороз пішов поза шкірою у коваля; перелякавшись та збліднувши, не знав він, що робити, вже хотів перехреститися... Але чорт, нахиливши свій собачий писок йому до правого вуха, сказав: "Це я — твій друг; все зроблю для товариша й друга! Грошей дам, скільки хочеш", пискнув він йому на ліве вухо. "Оксана буде сьогодні ж наша", прошепотів він, нахиляючи свій писок знову до правого вуха. Коваль стояв, роздумуючи.

"Згода", сказав він нарешті: "за таку ціну готовий бути твоїм!"

Чорт сплеснув руками і почав з радості галопувати на шиї коваля. "Тепер уже попався коваль!" подумав він собі: "тепер я віддячу тобі, голубчику, за всі твої малювання та небилиці, що ти вигадував на чортів! Що тепер скажуть мої товариші, коли дізнаються, що найпобожніший на все село чоловік у моїх руках?" Тут чорт засміявся з радості, згадавши, як дражнитиме в пеклі все хвостате кодло, як лютуватиме кривий чорт, якого вважали між ними першим на вигадки.

"Ну, Вакуло!" пропищав чорт, так само не злазячи з шиї, ніби боячись, щоб той не втік: "ти знаєш, що без контракту нічого не робиться".

"Я згодний!" сказав коваль: "у вас, я чув, розписуються кров'ю; стривай же, я дістану з кишені цвяха!" Тут він заклав назад руку — та хап чорта за хвіст.

"Бач, який жартун!" закричав сміючись чорт: "ну, годі, кинь уже пустувати!"

"Стривай, голубчику!" закричав коваль: "а ось це як тобі видасться?" При цьому слові він поклав хреста, і чорт зробився такий тихий, мов ягнятко. "Постривай же", сказав він, стягаючи його за хвіст на землю: "знатимеш ти в мене, як під'юджувати на гріх добрих людей і чесних християн". Тут коваль скочив на нього верхи і підняв руку, наміряючись перехрестити.

"Змилуйся, Вакуло!" жалібно простогнав чорт: "все, чого тобі треба, все зроблю, пусти тільки душу на покаяння: не клади на мене страшного хреста!"

"Ага, ось яким голосом заспівав, німець проклятий? тепер я знаю, що робити. Вези мене зараз-таки на собі! чуєш? та лети як птиця!"

"Куди?" промовив смутний чорт.

"В Петербург, просто до цариці!" і коваль обімлів від страху, почуваючи, як підіймається в повітря.

Довго стояла Оксана, роздумуючи про чудні ковалеві слова. Уже в душі її щось казало, що вона занадто жорстоко повелася з ним. Що, коли він справді наважиться на що-небудь страшне? Чого доброго! може, він з горя намислить закохатися в іншу і з досади стане називати її першою красунею на селі. Та ні, він мене любить. Я така гарна! він мене нізащо не проміняє; він пустує, прикидається. Не мине й хвилин десять, як він, мабуть, прийде глянути на мене. Я й справді сувора. Треба буде йому дати, ніби знехотя, поцілувати себе. Ото він зрадіє! і пустотлива красуня

вже жартувала зі своїми подругами. "Стривайте!" сказала одна з них: "коваль забув мішки свої; гляньте: які страшні мішки! Він не по-нашому наколядував: я думаю, сюди по цілій чверті барана кидали; а ковбас та хліба, мабуть, і не злічити. Розкіш! цілі свята можна об'їдатися".

"Це ковалеві мішки?" підхопила Оксана: "тягнімо мерщій їх до мене в хату та роздивимось гарненько, чого він сюди наклав". Усі, сміючись, схвалили таку пропозицію.

"Але ми не підіймемо їх!" закричала вся юрба раптом, силкуючись зрушити мішки.

"Постривайте", сказала Оксана: "побіжимо хутенько по санки та одвеземо санками!"

І гурт побіг по санки.

Полоненим дуже надокучило сидіти в мішках, дарма, що дяк розколупав для себе пальцем чималу дірку. Коли б ще не було народу, то, може, він знайшов би спосіб і вилізти; але вилізти з мішка при всіх, показати себе на сміх… Це стримувало його, і він вирішив чекати, злегка тільки покректуючи під неввічливими Чубовими чобітьми. Чуб сам не менш бажав волі, відчуваючи, що під ним лежить щось таке, на чому сидіти страх було незручно. Та коли почув, що вирішила його дочка, то заспокоївся і не хотів уже вилазити, міркуючи, що до хати своєї треба було пройти принаймні кроків з сотню, а то ще й другу. А вилізши, треба причепуритись, застебнути кожуха, підперезатись, — скільки-то праці! та й капелюхи залишилися в Солохи. Нехай же краще дівчата довезуть на санках. Але сталося зовсім не так, як сподівався Чуб: у той час, коли дівчата побігли по санки, сухорлявий кум виходив з шинку збентежений і не в доброму настрої. Шинкарка аж ніяк не наважувалась давати йому набір; він хотів було дожидатися в шинку, може, таки прийде який-небудь побожний дворянин і почастує його; але, як навмисно, всі дворяни сиділи собі дома і, як чесні християни; їли кутю серед своїх

домашніх. Роздумуючи про зіпсуття звичаїв та дерев'яне серце жидівки, що продавала горілку, кум набрів на мішки і став здивований. "Бач, які мішки хтось покинув на дорозі!" сказав він, оглядаючись на всі боки: "мабуть, тут і свинина є. Полізло ж комусь щастя наколядувати стільки всякої всячини! Які страшні мішки! нехай понабивано їх самими гречаниками та коржами, і то добре; хоч би були тут самі тільки паляниці, і то смак: жидівка за кожну паляницю дає восьмуху горілки. Потягти швидше, щоб хто не побачив". Тут завдав він собі на плечі мішок з Чубом та з дяком, але відчув, що він занадто важкий. "Ні, самому буде важко нести", промовив він, "а ось, як на те, іде ткач Шапуваленко. Здоров, Остапе!"

"Доброго здоров'я", сказав, зупинившися, ткач.

"Куди йдеш?"

"А так. Іду, куди ноги йдуть".

"Поможи, чоловіче добрий, мішки віднести! хтось колядував, та й покинув серед дороги. Добром поділимося по половині".

"Мішки? а з чим мішки: з книшами чи з паляницями?"

"Та, думаю, всього є".

Тут висмикнули вони похапцем із тину по кілку, поклали на них мішок і понесли на плечах.

"Куди ж понесемо його? до шинку?" спитав дорогою ткач.

"Воно б і я так думав, щоб до шинку; та проклята жидівка не повірить, подумає ще, що де-небудь украли; до того ж, я тільки що з шинку. Ми віднесемо його до мене в хату. Нам ніхто не стане на заваді: жінки нема дома".

"Чи справді ж нема дома?" спитав обережний ткач.

"Слава богу, ми не зовсім ще без глузду", сказав кум: "чорт би поніс мене туди, де вона. Вона, певно, тягатиметься з бабами до світу". "Хто там?" закричала кумова жінка, почувши гомін у сінях, вчинений приходом двох приятелів з мішком, і відчиняючи двері.

Кум остовпів.

"От тобі й на!" промовив ткач, опустивши руки.

Кумова жінка була такий скарб, яких чимало на білому світі.; Так само, як і її чоловік, вона майже ніколи не сиділа дома, а мало не цілий день терлася по кумасях та заможних бабусях, хвалила та їла з великим смаком і билася тільки ранками зі своїм чоловіком, бо в цей тільки час і бачила його іноді. Хата їхня була вдвоє старіша за шаровари волосного писаря; покрівля у деяких місцях була без соломи. З тину залишалося небагато, бо всякий, хто виходив з дому, ніколи не брав ціпка на собак, сподіваючись, що проходитиме повз кумів город і висмикне який схоче з його тину. В печі не топилося днів по три. Все, що тільки напросить ніжна дружина в добрих людей, ховала вона якомога далі від свого чоловіка і часто самоправно відбирала в нього здобич, якщо тільки він не встигав пропити її в шинку. Кум, хоч завжди перебував у байдужому настрої, не любив поступатися перед нею, і тому мало не завжди виходив з дому з ліхтарями під очима, а люба половина, ойкаючи, пленталася розказувати бабам про бешкетництво свого чоловіка та про побої, яких зазнала вона від нього.

Тепер можна собі уявити, як були спантеличені ткач та кум таким несподіваним явищем. Спустивши мішок, вони заступили його собою й закрили полами; та вже було пізно: кумова жінка, хоч і погано бачила старечими очима, проте мішок помітила. "Ось це добре!" сказала вона з таким виглядом, у якому помітна була радість яструба. "Це добре, що наколядували стільки! отак завжди роблять добрі люди, тільки ні, я

думаю, десь поцупили. Покажіть мені зараз, чуєте, покажіть зараз-таки мішок ваш!"

"Лисий дідько тобі покаже, а не ми", сказав, підбадьорившись, кум.

"Тобі яке діло?" сказав ткач: "ми наколядували, а не ти".

"Ні, ти мені покажеш, мерзенний п'янюго!" скрикнула жінка, вдаривши високого кума кулаком у підборіддя й добираючись до мішка. Але ткач і кум мужньо відстояли мішок і примусили її податися назад. Не встигли вони опам'ятатись, як вона вискочила в сіни вже з коцюбою в руках. Проворно луснула коцюбою чоловіка по руках, ткача по спині і вже стояла біля мішка.

"Як же це ми допустили її?" сказав ткач, опам'ятавшись. "Еге, як ми допустили! а чого ти допустив?" сказав спокійно кум. "У вас коцюба, видно, залізна!" сказав після недовгої мовчанки ткач, чухаючи спину. "Моя жінка купила того року на ярмарку коцюбу; дала півкопи, але та нічого... не боляче..."

Тимчасом переможниця-жінка, поставивши на долівку каганець, розв'язала мішок і заглянула в нього.

Та, мабуть, старечі її очі, що так добре побачили мішок, цього разу помилились: "Е, та тут лежить цілий кабан!" скрикнула вона, сплеснувши з радості в долоні.

"Кабан! чуєш, цілий кабан!" штовхав ткач кума: "а все ти винен!"

"Що ж робити?" промовив, знизуючи плечима, кум.

"Як що? чого ми стоїмо? відберімо мішок! ну, починай!"

"Іди геть! геть! це наш кабан!" кричав виступаючи ткач.

"Геть, геть, чортова бабо! це не твоє добро!" казав наближаючись кум.

Жінка взялася знову за коцюбу, але Чуб у цей час виліз з мішка й став посеред сіней, потягаючись, як людина, що тільки-но прокинулася після довгого сну.

Кумова жінка скрикнула, вдаривши об поли руками, і всі мимоволі пороззявляли роти.

"Що ж вона, дурна, каже: кабан! це не кабан!" сказав кум, вирячивши очі.

"Бач, якого чоловіка кинуло в мішок!" сказав ткач, задкуючи з переляку. "Що хоч кажи, хоч лусни, а не обійшлося без нечистої сили. Він же не пролізе у вікно!"

"Це кум!" скрикнув, придивившись, кум.

"А ти ж думав хто?" сказав Чуб, посміхаючись. "Що, гарну я втяв з вами штуку? а ви, мабуть, хотіли мене з'їсти замість свинини. Стривайте ж, я вас потішу: в мішку лежить ще щось, коли не кабан, то, мабуть, порося чи інша живність. Підо мною безперестанку щось ворушилось".

Ткач та кум кинулись до мішка, господиня дому вчепилася з другого боку, і бійка зчинилася би знову, якби дяк сам, побачивши тепер, що нема куди дітись, не видряпався з мішка.

Кумова жінка, остовпівши, випустила з рук ногу, за яку почала була тягти дяка з мішка.

"Ось і другий ще!" скрикнув злякано ткач, "чорт знає, як повелось на світі... голова обертом іде... не ковбаси й паляниці, а людей кидають у мішки!"

"Це дяк!" промовив здивований більше від усіх Чуб: "от тобі й маєш! от так Солоха! посадовити в мішок... То ж то, я бачу, в неї повна хата мішків... Тепер я все знаю: у неї в кожному мішку сиділо по два чоловіки. А я думав, що вона тільки мені самому... от тобі й Солоха!"

Дівчата трохи здивувались, не знайшовши одного мішка. "Нічого робити, буде з нас і цього", щебетала Оксана.

Всі гуртом узялися до мішка й поклали його на санки.

Голова вирішив мовчати, міркуючи: коли він закричить, щоб його випустили й розв'язали мішок — дурні дівчата розбіжаться; подумають, що в мішку сидить диявол, і він залишиться на вулиці, може, й до завтра.

Дівчата тимчасом, дружно взявшись за руки, помчали як вихор, з санками по скрипучому снігу. Багато які з них пустуючи, сідали на санки; інші вилазили навіть на самого голову. Голова вирішив перетерпіти все. Нарешті приїхали, відчинили навстіж сінешні й хатні двері і з реготом утягли мішок. "Подивимось, що тут лежить", закричали всі, кинувшись розв'язувати.

Тут гикавка, що не переставала мучити голову весь час, коли він сидів у мішку, так посилилась, що він почав гикати та кашляти на все горло. "Ой, тут сидить хтось!" закричали всі і з переляку кинулись геть у двері.

"Що за чорт! куди це вас несе, мов очманілих?" сказав, входячи в двері, Чуб.

"Ой, тату!" промовила Оксана: "у мішку сидить хтось".

"В мішку? де ви взяли цей мішок?"

"Коваль кинув його серед дороги", сказали всі враз.

"Ну, так: хіба ж не казав я", подумав собі Чуб. "Чого ж ви злякалися? подивимось: ану, чоловіче, прошу не прогніватися, що не називаємо на ім'я та по батькові, вилазь з мішка!"

Голова виліз.

"Ой!" скрикнули дівчата.

"І голова вліз туди ж", казав сам до себе вражений Чуб, оглядаючи його з голови до ніг. "Он як!.. Е!.." більше він нічого не міг сказати.

Голова й сам був не менше збентежений і не знав, що почати. "Мабуть, надворі холодно?" сказав він, звертаючись до Чуба.

"Морозець є", відповів Чуб: "а дозволь спитати тебе, чим ти мастиш собі чоботи, смальцем чи дьогтем?" Він хотів не те сказати, він хотів спитати: як ти, голово, заліз у цей мішок; але сам не розумів, як вимовив зовсім інше. "Дьогтем краще!" сказав голова. "Ну, бувай здоров, Чубе!" і, насунувши капелюхи, вийшов з хати.

"Навіщо це я запитав здуру, чим він мастить чоботи!" промовив Чуб, поглядаючи на двері, куди вийшов голова: "ну, і Солоха! Такого чоловіка засадити в мішок!., бач, чортова баба! а я дурень... та де ж той проклятий мішок?"

"Я кинула його в куток, там більше нічого нема", сказала Оксана.

"Знаю я ці штуки, нічого нема! дайте його сюди: там ще один сидить! струсніть його гарненько... що, нема? бач, проклята баба! а подивитись на неї: як свята, наче й скоромного ніколи не брала в рот".

Але покиньмо Чуба виливати на дозвіллі свою досаду і вернімось до коваля, бо вже надворі, певно, година дев'ята.

Спочатку страшно здалося Вакулі, коли піднявся він від землі на таку висоту, що нічого вже не міг бачити внизу, та пролетів, як муха, під самим місяцем так, що якби не нахилився трохи, то зачепив би його шапкою. Однак трохи згодом він підбадьорився і вже став навіть кепкувати з чорта. Його забавляло надзвичайно, як чорт чхав і кашляв, коли він скидав з шиї кипарисового хрестика та підносив до нього. Навмисно підіймав він руку почухати голову, а чорт, думаючи, що його збираються хрестити, летів ще швидше. Все було ясне у височині. Повітря у легкому сріблястому тумані було прозоре. Все було видно; і навіть можна було помітити, як вихором промчав повз них, сидячи в горшку, чаклун; як зорі, зібравшися купкою, гралися у піжмурки; як клубочився осторонь хмарою цілий рій духів; як чорт, що танцював при місяці, скинув шапку, побачивши коваля, що мчав верхи; як летіла, вертаючись назад, мітла, на якій, видно, тільки що з'їздила, куди треба, відьма... багато ще погані зустрічали вони. Усе, бачивши коваля, на хвилину спинялося подивитись на нього, і потім знову мчало далі своєю дорогою; коваль усе летів, і враз засяяв перед ним Петербург, увесь в огні. (Тоді була з якогось приводу ілюмінація). Чорт, перелетівши через шлагбаум, перекинувся конем, і коваль побачив себе на баскому бігуні посеред вулиці. Боже мій! стукіт, грім, блиск; по обидва боки височіють чотириповерхові стіни; стукіт кінських копит, звук коліс відбивалися громом і лунали з чотирьох боків; будинки росли і ніби підіймалися із землі на кожному кроці; мости дрижали; карети літали; візники, форейтори[37] кричали; сніг свистів під тисячею саней, що мчали звідусіль; пішоходи тулились і тиснулись попід домами, що обнизані були плошками, і величезні тіні їх миготіли по стінах, сягаючи головою до димарів та дахів.

Здивовано оглядався коваль на всі боки. Йому здавалося, що всі доми вп'ялися в нього своїми незчисленними вогняними очима і дивились. Панів, у критих сукном шубах, він бачив так багато, що не знав, перед ким шапку скидати. "Боже ти мій, скільки тут панства!" подумав коваль. "Я гадаю, що кожен, хто тільки пройде вулицею в шубі, то й засідатель, то й засідатель! а ті, що катаються у таких чудових бричках із віконцями, ті, як не городничі, то вже, певно, комісари, а може, ще й більше". Його слова перервані були запитанням чорта: "Чи просто їхати до цариці?" — "Ні, страшно", подумав коваль. "Тут десь, не знаю, стоять запорожці, що проїздили восени через Диканьку. Вони їхали з Січі з паперами до цариці; все б таки порадитися з ними. Гей, сатано, залазь-но до мене в кишеню та веди до запорожців!" Чорт в одну хвилину схуд і зробився таким маленьким, що легко вліз йому в кишеню. А Вакула не встиг оглянутись, як опинився перед великим будинком, зійшов, сам не знаючи як, на сходи, відчинив двері й подався трохи назад від блиску, побачивши пишно оздоблену кімнату, але трохи підбадьорився, впізнавши тих самих запорожців, що проїздили через Диканьку; вони сиділи на шовкових диванах, підібгавши під себе намащені дьогтем чоботи, і курили щонайміцніший тютюн, який називали звичайно корінцями. "Здорові були, панове! помагай вам, боже! осьде побачились!" сказав коваль, підійшовши близько та вклоняючись до землі.

"Що то там за чоловік?" запитав той, що сидів перед самим ковалем, у другого, що сидів далі.

"А ви не впізнали?" сказав коваль: "це я, Вакула, коваль! Коли проїздили восени через Диканьку, то прогостювали, дай вам, боже, всякого здоров'я та довголіття, без малого два дні. І нову шину тоді натяг на переднє колесо у вашій кибитці!"

"А!" сказав той-таки запорожець: "це той коваль, що малює знаменито. Здоров, земляче! Чого тебе бог приніс?"

"Атак, захотілося подивитись, кажуть..."

"Що ж, земляче", сказав запорожець, набундючившись і бажаючи показати, що він може говорити і по-російському, "што, балшой город?"

Коваль і собі не хотів осоромитись та виявити себе новаком, до того ж, як уже мали нагоду бачити нижче, він знався і сам на письменній мові. "Губернія знатная!" відповів він байдуже: "що й казати, доми балшущиє, картини висять скрозь важниї. Многії доми списані буквами з сухозлотки до чрезвичайності. Нічого казати, чудесна пропорція!"

Запорожці, почувши коваля, що так вільно говорив, зробили висновок дуже для нього вигідний.

"Потім побалакаємо з тобою, земляче, більше, а тепер ми їдем зараз до цариці".

"До цариці? а будьте ласкаві, панове, візьміть і мене з собою!"

"Тебе?" промовив запорожець з таким виглядом, з яким говорить дядька до чотирилітнього свого вихованця, що просить посадовити його на справжнього, на великого коня. "Шо ти будеш там робити? Ні, не можна". При цьому обличчя його набрало поважного виразу. "Ми, брат, будемо з царицею розмовляти про своє".

"Візьміть!" домагався коваль. "Проси!" шепнув він тихенько чортові, вдаривши кулаком по кишені. Не встиг він цього сказати, як другий запорожець промовив: "Візьмімо його справді, братця!"

"Чому ж і не взяти!" промовили інші.

"Надівай же одяг такий, як і ми".

Коваль кинувся натягати на себе зелений жупан, коли враз двері відчинилися, увійшов із позументами чоловік і сказав, що пора їхати.

Дивно знову здалося ковалеві, коли помчав він у величезній кареті, гойдаючись на ресорах, коли по обидва боки повз нього бігли назад чотириповерхові будинки, а брук з громом, здавалося, сам котився під ноги коням. "Боже ти мій, яке світло!" думав собі коваль: "у нас вдень не буває так ясно".

Карети зупинилися перед палацом. Запорожці вийшли, увійшли у розкішні сіни й почали йти по сліпучо освітлених сходах.

"Що за сходи!" шепотів сам до себе коваль: "шкода ногами топтати. Які прикраси! от кажуть: брешуть казки! який чорт брешуть! Боже ти мій! що за поруччя! яка робота! Тут самого заліза карбованців на п'ятдесят пішло!"

Уже піднявшись на сходи, запорожці пройшли першу залу. Несміливо йшов за ними коваль, боячись на кожному кроці посковзнутись на паркеті. Пройшли три зали, а коваль усе ще не переставав дивуватися. Увійшовши до четвертої, він мимоволі підійшов до картини, що висіла на стіні. Це була пречиста діва з дитятком на руках. "Що за картина! яке чудове малювання!" міркував він: "от, здається, говорить! здається, жива! а дитя святе! і рученята згорнуло! і усміхається, бідненьке! а фарби! Боже ти мій, які фарби! тут вохри, я думаю, і на копійку не пішло, а все мідянка та бакан. А голуба так і горить! лепська робота! мабуть, грунт наведено було блейвасом[38]. Проте, хоч яке предивне тут малювання, ця мідна ручка", провадив далі він, підходячи до дверей і мацаючи замок: "ще більшого гідна подиву. Ех, як чисто вироблено! Це все, я думаю, німецькі ковалі за найдорожчі ціни робили..." Може б, довго ще міркував коваль, якби лакей з галунами не штовхнув його під руку та не нагадав, щоб не відставав від інших. Запорожці пройшли ще дві зали й зупинились. Тут велено було їм дожидати. В залі товпилося кілька генералів у гаптованих золотом мундирах. Запорожці вклонилися на всі боки й стали купою. Через хвилину ввійшов, у супроводі цілого почту, величний на зріст, огрядний чоловік у гетьманському мундирі, в жовтих чобітках. Волосся на ньому було розкуйовджене, одне око трохи підсліпувате, на обличчі

позначалась якась погордлива величність, у всіх рухах видно було звичку владарювати. Всі генерали, що досі бундючно походжали в золотих мундирах, заметушились і з низькими поклонами, здавалося, ловили кожне його слово й навіть щонайменший рух, щоб ту ж мить полетіти виконувати його. Але гетьман не звернув навіть і уваги, ледве кивнув головою та й підійшов до запорожців.

Запорожці вклонилися усі в ноги.

"Чи всі ви тут?" запитав він протяжно, вимовляючи слова трохи в ніс.

"Та всі, батьку!" відповіли запорожці, кланяючись знову.

"Не забудете говорити так, як я вас учив?"

"Ні, батьку, не забудемо".

"Це цар?" спитав коваль в одного із запорожців.

"Куди тобі цар! це сам Потьомкін", відповів той.

У другій кімнаті почулись голоси, і коваль не знав, куди подіти свої очі, коли увійшло безліч дам в атласних вбраннях з довгими хвостами і придворних у гаптованих золотом каптанах та зі жмутками позаду. Він тільки бачив самий блиск і більше нічого. Запорожці раптом усі попадали на землю й закричали в один голос: "Помилуй, мамо! помилуй!"

Коваль, не бачачи нічого, простягся й собі, з усією щирістю, на підлозі.

"Встаньте!" пролунав над ними владний і разом приємний голос. Деякі з придворних заметушились і штовхали запорожців.

"Не встанемо, мамо! не встанемо! помремо, а не встанемо!" кричали запорожці.

Потьомкін кусав собі губи, нарешті, підійшов сам і владно шепнув одному з запорожців. Запорожці підвелися.

Тоді насмілився й коваль підвести голову і побачив перед себе невелику на зріст жінку, трохи навіть огрядну, напудрену, з голубими очима і воднораз з тим велично усміхненим виразом, який так умів підкоряти собі все і міг тільки належати жінці, що царює.

"Ясновельможний обіцяв мене познайомити сьогодні з моїм народом, якого я ще досі не бачила", казала дама з голубими очима, розглядаючи з цікавістю запорожців. "Чи добре вас тут приймають?" провадила вона далі, підходячи ближче.

"Та спасибі, мамо! Харч дають добрий (хоч барани тутешні зовсім не те, що в нас на Запорожжі), чому ж не жити як-небудь?.."

Потьомкін скривився, бачивши, що запорожці кажуть зовсім не те, чого він їх учив...

Один із запорожців, прибравши поважної пози, виступив наперед: "Змилуйся, мамо! навіщо губиш вірний народ? чим прогнівили? Хіба держали ми руку поганого татарина; хіба згоджувалися у чому-небудь з турчином; хіба зрадили тебе ділом або помислом? За що ж неласка? перше чули ми, що велиш скрізь будувати фортеці проти нас; потім чули, що хочеш повернути на карабінерів; тепер чуємо про нові напасті. Чим завинило запорозьке військо? чи не тим, що провело твою армію через Перекоп та допомогло твоїм генералам порубати кримців?.."

Потьомкін мовчав і недбало чистив маленькою щіточкою свої діаманти, якими були унизані його руки.

"Чого ж хочете ви?" співчутливо спитала Катерина.

Запорожці значущо поглянули один на одного.

"Тепер час! цариця питає, чого хочете!" сказав сам до себе коваль, та й упав раптом на землю.

"Ваша царська величність, не веліть карати, а веліть милувати! З чого, не в гнів будь вашій царській милості сказано, зроблено черевички, що на ногах ваших? я думаю, жоден швець, у жодному царстві на світі не зуміє так пошити. Боже ти мій, що б то було, коли б моя жінка та взулася у такі черевики!?"

Цариця засміялася. Придворні засміялися теж. Потьомкін і хмурився і усміхався разом. Запорожці почали штовхати під руку коваля, думаючи, чи не з'їхав він часом з глузду.

"Встань!" сказала ласкаво цариця: "якщо так тобі хочеться мати такі черевики, то це неважко зробити. Принесіть йому цю ж мить черевики найдорожчі, з золотом! Далебі, мені дуже до вподоби ця простодушність! Ось вам", провадила цариця, звертаючи погляд до повновидого, але трохи блідого чоловіка, що стояв осторонь, одягнений у простенький каптан з великими перламутровими ґудзиками, який показував, що він не належав до придворних: "річ, гідна дотепного пера вашого!" "Ви, ваша імператорська величність, занадто ласкаві. Тут потрібен принаймні Лафонтен[39]", відповів, уклонившись, чоловік із перламутровими ґудзиками.

"Щиро скажу вам: я й досі без пам'яті від вашого Бригадира. Ви напрочуд гарно читаєте! Однак", казала далі Цариця, звертаючись знову до запорожців: "я чула, що на Січі у вас ніколи не женяться".

"Як же, мамо!' Адже чоловікові, сама знаєш, без жінки не можна жити", відказав той самий запорожець, що розмовляв із ковалем, і

коваль здивувався, почувши, що цей запорожець, знаючи так добре грамотну мову, говорить із царицею, начебто навмисно, найгрубішою говіркою, яку звуть мужицькою. "Хитрий народ!" подумав він собі, "мабуть, недарма він це робить".

"Ми не ченці", провадив далі запорожець: "а люди грішні. Ласі, як і всі чесні християни, до скоромного. Є в нас чимало таких, що мають жінок, тільки не живуть з ними на Січі. Є в нас чимало таких, що мають жінок у Польщі; є такі, що мають жінок на Україні; є такі, що мають жінок і в Туреччині".

У цей час ковалеві принесли черевики. "Боже ж ти мій, що за прикраса!" скрикнув він радісно, ухопивши черевики. "Ваша царська величність! Що ж, коли черевики такі на ногах, і в них, можна гадати, ваше благородіє, ходите і на лід ковзатися, які ж повинні бути самі ніжки? Думаю, що принаймні з чистого сахару".

Цариця, що й справді мала найстрункіші та прегарні ніжки, не могла не усміхнутися, чуючи такий комплімент із уст простодушного коваля, якого в його запорозькому убранні можна було вважати за справжнього красеня, незважаючи на смагляве лице.

Зрадівши з такої прихильної уваги, коваль уже хотів був розпитати гарненько царицю про все: чи правда, що царі їдять самий тільки мед та сало, і про подібні речі — але, відчувши, що запорожці штовхають його під боки, вирішив замовкнути; і коли цариця, звернувшись до старих, почала розпитувати, як у них живуть на Січі, які звичаї водяться, то він, відійшовши назад, нагнувся до кишені, сказав тихо: "Винось мене звідси хутчій!" та й опинився раптом за шлагбаумом.

"Утопився! їй-богу, утопивсь! от: щоб я не зійшла з цього місця, коли не втопивсь!" лепетала товста ткачиха, стоячи в гурті диканських баб посеред вулиці.

"Що ж, хіба я брехуха яка? хіба я в кого-небудь корову вкрала? чи кому хіба наврочила, що мені не ймуть віри?" кричала баба в козацькій свитці, з фіолетовим носом, розмахуючи руками. "От щоб мені води не захотілось пити, коли стара Переперчиха не бачила на власні очі, як повісився коваль!"

"Коваль повісився! от тобі й на!" сказав голова, який, виходячи від Чуба, спинився й протиснувся ближче до тих, що розмовляли.

"Скажи краще, щоб тобі горілки не захотілося пити, стара п'янюго!" відповіла ткачиха: "треба бути такій божевільній, як ти, щоб повіситися! він утопився! утопився в ополонці! Це я так само знаю, як те, що ти була оце в шинкарки!"

"Соромітнице! бач, чим стала дорікати!" гнівно відказала баба з фіолетовим носом. "Мовчала б, негіднице! Хіба я не знаю, що до тебе дяк ходить щовечора".

Ткачиха спалахнула.

"Що дяк? до кого дяк? що ти брешеш?"

"Дяк?" проспівала, пробиваючись до тих, що сперечалися, дячиха у заячому кожусі, критому синьою китайкою. "Я дам знати дяка! хто це каже дяк?"

"Та ось до кого ходить дяк!" сказала баба з фіолетовим носом, показуючи на ткачиху.

"То це ти, суко", закричала дячиха, підступаючи до ткачихи: "то це ти, відьмо, напускаєш на нього туману та напуваєш нечистим зіллям, щоб ходив до тебе!"

"Відчепись від мене, сатано!" говорила, задкуючи, ткачиха.

"Ач, проклята відьма, бодай ти не діждала діток своїх бачити, негіднице! пху!.." тут дячиха плюнула просто межи очі ткачисі.

Ткачиха хотіла й собі зробити те саме, та замість того плюнула в неголену бороду голові, який, щоб краще все почути, протовпився до тих, що сперечалися. "А, погана бабо!" закричав голова, утираючись полою та замахуючись батогом. Цей рух примусив усіх розійтися, лаючись, в різні кінці. "Така мерзота!" повторював він, усе ще обтираючись. "То коваль утопився! Боже ти мій! а який знаменитий маляр був! які ножі міцні, серпи, плуги умів виковувати! яка сила була! Еге ж!" провадив він далі, замислившись: "таких людей мало в нас на селі. То ж бо я, ще сидячи в проклятому мішку, примічав, що бідолаха був у дуже недоброму настрої. От тобі й коваль! був, а тепер і нема! а я збирався був підкувати свою рябу кобилу!.." і, сповнений таких християнських думок, голова тихо Поплентався у свою хату. Оксана збентежилась, коли до неї дійшли такі вісті. Вона мало вірила очам Переперчихи та бабським теревеням, вона знала, що коваль надто побожний, щоб зважитися занапастити свою душу. Та що, коли він і справді пішов з наміром ніколи не вертатись у село? А навряд чи в іншому місці знайдеться такий молодець, як коваль. Він же так кохав її! він довше за всіх зносив її вередування! Красуня цілу ніч під своїм укривалом поверталася з правого боку на лівий, з лівого на правий, — і не могла заснути. То, розкидавшись у чарівній наготі, яку нічна пітьма ховала навіть від неї самої, вона майже вголос картала себе. То, притихнувши, вирішувала ні про що не думати — і все думала. І вся горіла; і на ранок закохалася по самі вуха в коваля.

Чуб не виявив ні радості, ні смутку про долю Вакули. Його думки заповняло одне: він ніяк не міг забути зрадливості Солохи і, сонний, не переставав ганити її.

Настав ранок. Уся церква ще до схід сонця була повна людей. Літні жінки в білих намітках, в білих сукняних свитках, побожно хрестились біля самого входу церковного. Дворянки в зелених і жовтих кофтах, а деякі навіть у синіх кунтушах із золотими позаду вусиками, стояли

поперед них. Дівчата, у яких на головах намотана була ціла крамниця стрічок, а на шиї намиста, хрестів та дукачів, намагалися протовпитися ще ближче до іконостасу. Та попереду всіх стояли дворяни і прості селяни з вусами, з чубами, з товстими в'язами і щойно виголеними підборіддями, здебільшого все в кобеняках, з-під яких виставлялася біла, а в декого й синя свитка. На всіх обличчях, куди не поглянь, видно було свято; голова заздалегідь облизувався, уявляючи, як він розговіється ковбасою; дівчата подумували про те, як вони будуть ковзатися з хлопцями на льоду; баби щиріше, ніж будь-коли, шептали молитви. На всю церкву чути було, як козак Свербигуз бив поклони. Одна тільки Оксана стояла ніби сама не своя... І молилася і не молилася. На серці в неї зібралося стільки всяких почуттів, одне від одного болючіших, одне від одного сумніших, що обличчя її виявляло саме тільки велике збентеження; сльози бриніли в очах. Дівчата не могли збагнути причини цього й не підозрівали, що винен був коваль. Однак не сама тільки Оксана думала про коваля. Усі миряни помітили, що свято — ніби й не свято; що все начебто чогось бракує. Як на лихо, дяк, після мандрування в мішку, охрип і деренчав ледве чутним голосом; щоправда, приїжджий півчий гарно-таки брав баса, але далеко краще було б, якби був і коваль, який, завжди бувало, як тільки спів&™ "Отче наш" або "Іже херувими", йшов на крилас і виводив звідти на той самий глас, на який співають і в Полтаві. До того ж він один правив у церкві за титаря. Уже відійшла утреня; після утрені відійшла обідня... куди ж це, справді, подівся коваль?

Ще швидше наостанку ночі чорт мчав із ковалем назад. І вмить опинився Вакула коло своєї хати. В цей час проспівав півень. "Куди?" закричав він, ухопивши за хвіст чорта, що хотів утекти: "стривай, приятелю, ще не все: я ще не подякував тобі". Тут, схопивши хворостину, оперіщив він його три рази, і бідний чорт кинувся бігти, як мужик, що його тільки-но відшмагав засідатель. Отож, замість того, щоб обдурити, спокусити та пошити в дурні інших, ворог людського роду сам був обдурений. Після цього Вакула ввійшов у сіни, зарився в сіно і проспав аж до обіду. Прокинувшись, він злякався, коли побачив, що сонце вже високо. "Я проспав утреню й обідню!" Тут побожний коваль

засмутився, міркуючи, що це, певно, бог, навмисне, караючи за грішний його намір занапастити свою душу, наслав сон, який не дав йому навіть побувати такого великого свята в церкві. Та проте, заспокоївши себе тим, що наступної неділі висповідається у цьому попові і з нинішнього дня почне бити по п'ятдесят поклонів цілий рік, заглянув він до хати; але в ній не було нікого. Як видно, Солоха ще не поверталась. Обережно витяг він з-за пазухи черевики й знову здивувався з дорогої роботи та дивовижної пригоди минулої ночі; умився, причепурився якнайкраще, одягся у те саме вбрання, що добув у запорожців, вийняв зі скрині нову шапку з решетилівського смушку з синім верхом, яку не надівав ще жодного разу, відколи купив її, ще бувши в Полтаві; вийняв також новий барвистий пояс; поклав усе це разом з нагайкою в хустку й подався просто до Чуба.

Чуб вирячив очі, коли ввійшов до нього коваль, і не знав з чого дивуватись: чи з того, що коваль воскрес, чи з того, що коваль насмілився до нього прийти, чи з того, нарешті, що він вирядився таким чепуруном і запорожцем. Та ще більше здивувався він, коли Вакула розв'язав хустку й поклав перед ним новісіньку шапку й пояс, якого ще не бачено було на селі, а сам упав йому до ніг і сказав благальним голосом: "змилуйся, батьку! не гнівайся! ось тобі й нагайка: бий, скільки душа забажає, віддаюсь сам; у всьому каюсь; бий, та не гнівайся тільки! ти ж колись братався з покійним батьком, разом хліб-сільїли й могорич пили". Чуб не без таємної втіхи бачив, як коваль, що нікому на селі у вус не дув, згинав у руці п'ятаки й підкови, як гречані млинці, той самий коваль лежав тепер коло ніг у нього. Щоб ще більше підтримати гідність, Чуб узяв нагайку і вдарив його тричі по спині. "Ну, буде з тебе, вставай! старих людей завжди слухай! Забудьмо все, що було між нами! ну, тепер кажи, чого тобі хочеться?"

"Віддай, батьку, за мене Оксану!"

Чуб трохи подумав, подивився на шапку та пояс, шапка була чудова, пояс теж не поступався перед нею, згадав зрадливу Солоху і сказав рішуче: добре!присилай сватів".

"Ой!" скрикнула Оксана, переступивши поріг, побачивши коваля і втупивши з подивом і радістю в нього очі.

"Поглянь, які я тобі приніс черевики!" сказав Вакула: "ті самі, що носить цариця".

"Ні! ні, мені не треба черевиків!" говорила вона, махаючи руками й не зводячи з нього очей: "я й без черевиків..." далі вона не договорила й зашарілась.

Коваль підійшов ближче, взяв її за руку; красуня й очі опустила. Ще ніколи не була вона така дивовижно гарна. Захоплений коваль тихо поцілував її, обличчя її ще більше зашарілось, і вона стала ще краща.

Проїздив через Диканьку блаженної пам'яті архієрей, хвалив місце, де стоїть село, та, їдучи вулицею, спинився перед новою хатою. "А чия це така розмальована хата?" спитав преосвященний у вродливої молодиці з немовлятком на руках, що стояла коло дверей. "Коваля Вакули!" сказала йому, кланяючись, Оксана, бо це саме була вона. "Славно! славна робота!" сказав преосвященний, розглядаючи двері та вікна. А вікна всі були обведені кругом червоною фарбою; а на дверях всюди були козаки на конях з люльками в зубах. Та ще більше похвалив преосвященний Вакулу, коли дізнався, що він додержав церковного покаяння і пофарбував задарма увесь лівий крилас зеленою фарбою з червоними квітками. Це, проте, ще не все; на стіні збоку, як увійдеш у церкву, намалював Вакула чорта в пеклі, такого гидкого, що всі плювали, коли проходили повз нього, а молодиці, як тільки розплакувалось у них на руках дитя, підносили його до картини й говорили: "он бач, яка кака намальована!" і дитя, стримуючи слізоньки, скоса поглядало на картину й тулилося до лона своєї матері.